

ДО ПИТАННЯ ПРО ЕКОНОМІЧНІ ФУНКЦІЇ ДЕРЖАВИ В СУЧАСНІЙ РИНКОВІЙ ЕКОНОМІЦІ

Розглянуто питання щодо економічних функцій держави в сучасній ринковій економіці. Обґрунтовано необхідність включення до їх переліку технічного регулювання.

Ключові слова: *неспроможність ринку, патерналізм, неповна інформація, технічне регулювання.*

Економічна історія ХХ ст. позначена істотним зростанням економічної ролі держави. Лише частка державних витрат у загальному обсязі виробництва зросла в цей період у промислово розвинутих країнах світу від приблизно 10% на початку століття до майже 50% наприкінці століття. Потужним каталізатором розширення економічних функцій держави стала Велика депресія. Предметом аналізу в цій статті є економічні функції держави в сучасній ринковій економіці.

Говорячи про причини державного втручання в економіку, переважна більшість економістів пов'язує їх із недосконаlostями ринкової системи. Вважається, що у випадку недосконаlostей ринкової системи держава може і повинна покращувати функціонування економіки [1, с. 88-91], [2, с. 261, 262], [3, с. 12-14], [4, с. 333-345]. Власне, у виправленні вад ринкової системи і має полягати економічна роль держави.

Утім, саме по собі наведене вище обґрунтування необхідності економічної діяльності держави навряд чи можна вважати таким, що розставляє всі крапки над "і" у питанні щодо мотивів державного втручання в економіку.

По-перше, не всі випадки державного втручання в економіку можуть бути з достатніми на те підставами кваліфіковані як такі, що спричинені наявністю відповідних дефектів ринкової системи. Якщо, звичайно ж, не намагатися будь-що віднайти такі недосконаlostі. Приміром, складно пов'язати із якимись загальноновизнаними дефектами ринкової системи принаймні деякі види обов'язкового державного страхування або ж безоплатне надання державою споживачам благ у тих випадках, коли ці блага цілком успішно могли б вироблятися в рамках приватного сектора. Про те, що серед фактично здійснюваних державою видів економічної діяльності цілком можуть бути і такі, в яких немає жодної необхідності, свідчать й успішно проведені в низці країн заходи з дерегулювання окремих галузей економіки.

По-друге, не варто перебільшувати можливості держави щодо розв'язання проблеми недосконаlostей ринкової системи. Є вади ринкової системи, які не піддаються коригуванню з боку держави. Крім того, державне втручання в економіку з метою покращання її функціонування може супроводжуватися значними негативними побічними ефектами. У крайньому випадку шкода від державного втручання в економіку може перевищувати користь.

По-третє, в деяких випадках держава може втручатися в економіку лише на тій підставі, що, на думку творців економічної політики, люди, навіть будучи достатньо поінформованими про можливі наслідки своєї діяльності, схильні до вчинення дій, які суперечать їх справжнім інтересам. Запровадження "сухого закону", заборона вживання наркотиків, введення вимоги щодо обов'язкового відвідування дітьми шкіл – усі ці заходи об'єднує те, що вони бодай частково ґрунтуються на ідеології патерналізму. А між тим така ідеологія може нести загрозу свободі вибору людей як одній із фундаментальних засад ринкової системи. Крім того, керуючись логікою патерналізму, держава може занадто далеко зайти, нав'язуючи людям все нові і нові нібито корисні для них самих же норми поведінки.

Отже, важливо проводити відмінність між тим, чим повинна займатися держава в умовах ринкової економіки, і тим, чим вона фактично займається. Те, що в економічній діяльності держави є необхідність, аж ніяк не означає, що всі фактично здійснювані державою види діяльності є необхідними. Поняття економічних функцій держави якраз і відображає набір тих видів її діяльності, які вона має здійснювати у разі, коли ринкова система дає збої. Нині загальноприйнято виділяти такі економічні функції держави.

1. Правове забезпечення економіки. Хоча правове забезпечення економіки і прийнято розглядати як одну із економічних функцій держави, цей вид її діяльності істотно вирізняється від інших тим, що за ним не стоять якісь окремі недосконалості ринкової системи. Держава здійснює правове забезпечення економіки точнісінько так само, як і правове забезпечення інших сфер суспільного життя.

Аби збагнути, наскільки важливу роль відіграє правове унормування господарської діяльності, достатньо уявити економіку, в якій не діють загальноприйняті правила поведінки. З іншого боку, очевидним є й те, що самі по собі приватні суб'єкти господарювання не здатні запровадити сталий економічний правопорядок, який унеможливилював би прояви хаосу та насилля. Запровадити такий порядок здатна лише держава, застосовуючи при цьому у разі необхідності у тому числі і засоби примусу. І саме спроможністю змусити суб'єктів господарювання діяти за встановленими правилами дієздатна держава відрізняється від недієздатної. Інше питання – якість запроваджуваних державою правил. Вона може бути різною аж до руйнівного впливу на функціонування економіки. Крім власне встановлення правил економічної гри, важливою складовою правового забезпечення економіки є те, що А. Сміт називав "хорошим відправленням правосуддя".

2. Підтримка конкурентного середовища і запобігання негативним проявам монополізму. В рамках цього виду діяльності зусилля держави мають бути спрямовані на (1) недопущення зловживання фірмами їх монополюним становищем, (2) контроль за концентрацією суб'єктів господарювання, (3) недопущення вчинення фірмами антиконкурентних узгоджених дій. Водночас творцям економічної політики слід враховувати й те, що у деяких відношеннях монополія може бути більш ефективною ринковою структурою, ніж досконала конкуренція. Крім того, сам по собі факт володіння

фірмами ринковою владою не означає, що вони обов'язково зловживатимуть нею. З урахуванням зазначених обставин стає очевидним, що неодмінною складовою антимонопольної політики держави має бути ретельне зважування всіх негативів та позитивів від діяльності на ринках монопольних утворень.

3. Перерозподіл доходів на користь малозабезпечених верств населення. Характерною рисою цього виду діяльності держави є його вибухове розширення в період Великої депресії і після її завершення. Теоретично необхідність перерозподілу доходів прийнято пов'язувати з можливістю формування в рамках ринкової системи вкрай нерівномірного розподілу доходів, за якого одні люди отримуватимуть наддоходи при тому, що інші не матимуть змоги купувати навіть предмети першої необхідності. З тим, що подібний варіант розподілу доходів є небажаним, погодяться, мабуть, всі. Інша річ – питання про те, до якого ступеня необхідно вирівнювати доходи. Тут можна очікувати на значні розбіжності у позиціях. І справа не тільки в тому, що серед отримувачів високих доходів, скоріше за все, знайдеться чимало прибічників їх більшої диференціації, тоді як отримувачі низьких доходів, найімовірніше, виявлятимуть себе прихильниками їх більшої рівності. Проблема "оптимального" розподілу доходів носить яскраво виражений нормативний характер і як така не має раціонального розв'язання. Це яскравий випадок, коли економічна наука не спроможна обґрунтувати найкращий варіант розв'язання проблеми, бо його попросту не існує.

4. Виробництво суспільних благ. Нині можна вважати аксіомою, що однією із базових економічних функцій держави є виробництво суспільних благ. Водночас серед економістів немає єдності у розумінні самої природи суспільних благ. Іноді до категорії суспільних благ відносять блага, які не мають жодного стосунку до них. На практиці це виливається у безоплатне надання державою благ і в тих випадках, коли вони могли б цілком успішно вироблятися без жодного державного втручання в економіку.

Благо є суспільним, якщо не існує можливості виключити із числа його споживачів тих, хто за нього не платить. Неможливість виключення із споживання потенційних споживачів, або, коротко кажучи, невиключність – єдина ознака, за якою суспільні блага відрізняються від приватних. Суспільні блага є невиключними у тому розумінні, що виключення потенційних споживачів з їх споживання є або технічно неможливим, або ж, якщо й технічно можливим, то занадто дорогим.

Варто зауважити: всі суспільні блага надаються безплатно, проте не всі блага, які надаються безплатно, є суспільними. Держава може надавати на безоплатній основі й деякі приватні блага, як, наприклад, медичні послуги або освіту. Так само занадто широким, а тому й недостатньо коректним було б і визначення суспільних благ як благ спільного споживання. Одним із прикладів приватних благ спільного споживання є громадський транспорт. Інколи за відмінну рису суспільних благ розглядають їх неконкурентність. Мовляв, споживання суспільних благ одними споживачами не обмежує можливості їх споживання іншими споживачами. Зазначена риса дійсно притаманна суспільним благам, чи принаймні певній їх частині, проте не тільки їм, але й приватним благам спільного споживання. Наприклад, присутність на стадіоні одних

вболівальників не позбавляє можливості інших присутніх на ньому вболівальників спостерігати за перебігом подій на футбольному полі.

5. Регулювання зовнішніх ефектів. Сутність державного регулювання зовнішніх ефектів полягає в їх інтерналізації, тобто перетворенні зовнішніх витрат або вигід на внутрішні витрати або вигоди. У нинішніх умовах серед інших проблем, пов'язаних із негативними зовнішніми ефектами, дедалі гострішою і масштабнішою стає проблема забруднення навколишнього середовища. Висока ціна, яку у вигляді погіршення стану навколишнього середовища доводиться платити суспільству за нарощування обсягів виробництва, що далі, то більше актуалізує завдання досягнення балансу між економічним зростанням та якістю довкілля.

Оскільки практично всі види господарської діяльності тією чи іншою мірою і прямо або опосередковано завдають шкоди довкіллю, економіка з нульовим рівнем забруднення – це така сама химера, як і економіка, в якій не виробляються товари та послуги. У дійсності розв'язання проблеми полягає не в усуненні забруднення навколишнього середовища як такого, а в тому, аби включити шкоду, яка завдається довкіллю у результаті господарської діяльності, у розрахунок пов'язаних з нею витрат і вигод. Інакше кажучи, необхідно домогтися того, аби виробники несли всі пов'язані з виробництвом товарів та послуг витрати, включно з платежами за забруднення навколишнього середовища, які б максимально точно відповідали розмірам завданої йому шкоди. Тоді забруднення довкілля набуде економічно виправданих масштабів. Неабияка складність полягає у точній грошовій оцінці шкоди, яка завдається промисловими викидами довкіллю.

Звичайно, включення у витрати виробництва виробників платежів за забруднення навколишнього середовища призводитиме до зростання цін на відповідні товари і послуги та скорочення обсягів їх виробництва. Можливо, виробництво деяких з них взагалі стане збитковим. Однак це цілком природно, адже якщо суспільство високо оцінює таке благо, як чисте довкілля, йому доведеться зменшити апетити щодо інших благ. Вочевидь, що багатшою є країна, то чистіше навколишнє середовище вона може дозволити собі мати. І навпаки, для бідних країн чисте навколишнє середовище може бути занадто дорогим задоволенням. Це пояснює, чому таким країнам іноді доводиться погоджуватися на розміщення на їхній території виробництв, які не відповідають екологічним стандартам розвинутих країн.

6. Стабілізація економіки. Цей вид діяльності держави можна вважати її загальноновизнаною економічною функцією лише у тому сенсі, що стабілізація економіки розглядається як економічна функція держави практично у всій сучасній навчальній літературі з економічної теорії. Водночас далеко не всі економісти погоджуються з тим, що ринкова система є внутрішньо нестабільною і як така потребує державної стабілізаційної політики. Зокрема, монетаристи обстоюють ту позицію, що саме держава є головним джерелом макроекономічної нестабільності.

Чи можна вважати наведений перелік економічних функцій держави вичерпним реєстром об'єктивно зумовлених видів її діяльності? На наш погляд, є достатньо підстав для того, аби розширити його за рахунок включення до нього технічного регулювання, в частині регулювання безпеки робочих місць та якісних характеристик товарів і послуг.

Необхідність технічного регулювання зумовлена насамперед неповною інформацією – феноменом, який все частіше визнається однією із системних недосконалостей ринкової системи. Для того, аби ринки могли забезпечувати ефективне використання економічних ресурсів, їх суб'єктам не повинно бракувати інформації при здійсненні ними тих чи інших угод. Зокрема, покупці повинні мати повну інформацію про властивості тих продуктів, які вони купують, а працівникам не повинно бракувати інформації про умови, в яких їм доведеться працювати. Рис.1 ілюструє можливі результати функціонування ринків в ситуації, коли людям через брак інформації доводиться купувати, як кажуть, kota в мішку. Якщо продукт, крім бажаних, має небажані з погляду покупців властивості і вони про це не знають, крива попиту на нього ($D2$) знаходитиметься правіше від того положення, яке вона мала б, якби покупцям була доступна вся інформація про продукт ($D1$). У результаті фактичний обсяг виробництва продукту ($Q2$) буде більшим за оптимальний обсяг його виробництва ($Q1$). До того ж, покупці будуть змушені переплачувати за продукт, купуючи його не за ціною $P1$, а за ціною $P2$.

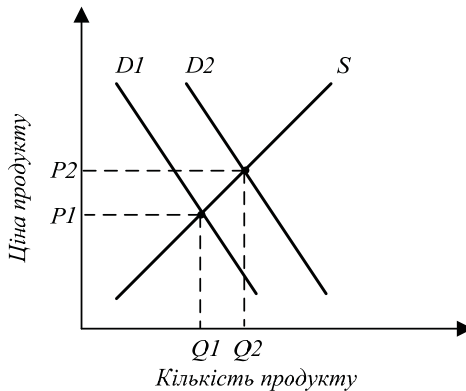

Рис.1. Відхилення рівноважної ціни та рівноважної кількості продукту від їх оптимальних рівнів в умовах неповної інформації

Чи будуть виробники добровільно надавати покупцям і робітникам достовірну і повну інформацію про продукти і робочі місця? Якщо і будуть, то, вочевидь, не всі. А

надто не багатимуть цього робити ті виробники, для яких економія на витратах, пов'язаних із забезпеченням належного рівня безпеки робочих місць та продуктів, стала чи не головним засобом підвищення прибутковості виробництва. Ситуація ускладнюється ще й тим, що споживачам і працівникам у багатьох випадках надзвичайно складно самотужки визначити, наскільки надана виробниками інформація відповідає дійсності. За таких обставин і виникає необхідність у державному втручанні у функціонування ринків. Держава, по-перше, запроваджує норму щодо обов'язкового надання виробниками інформації про робочі місця та продукцію і, по-друге, здійснює контроль за тим, аби ця інформація була достатньо повною та достовірною.

Здавалося б, завдяки таким заходам проблему буде повністю вичерпано. Будучи достатньо поінформованими, покупці і працівники матимуть можливість адекватно оцінювати продукти і робочі місця, а отже, й робити осмислений вибір. І дарма, що деякі з них будуть ризикувати, купуючи, приміром, дешеві й водночас не цілком безпечні для здоров'я продукти харчування або погоджуючись в обмін на високу заробітну плату працювати у небезпечних умовах. Головне, що люди робитимуть це свідомо, знаючи, на що вони йдуть.

Втім, на практиці держава, як правило, не допускає розвитку подій за подібним сценарієм і замість того, аби обмежитись виключно поширенням інформації про існуючі ризики, нерідко вживає заходів щодо їх зменшення. Забороняючи використання певних харчових інгредієнтів або запроваджуючи технічні стандарти, держава може керуватися тим міркуванням, що людям іноді складно адекватно оцінювати наявну інформацію. Мовляв, як неспеціалісти, вони не в змозі збагнути, з якими ризиками мають справу. Крім того, держава може виходити з того, що навіть у випадку, коли люди адекватно оцінюють наявну інформацію, вони можуть приймати хибні, шкідливі для них самих же рішення. У цьому разі діяльність держави носитиме відверто патерналістський характер.

Таким чином, технічне регулювання, принаймні у певній його частині, є відповіддю держави на таку недосконалість ринкової системи, як неповна інформація. З іншого боку, нині воно охоплює практично всі галузі економіки. Зазначені обставини і дають підстави розглядати технічне регулювання як одну із економічних функцій держави в сучасній ринковій економіці.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Макконнелл К. Р., Брю С. Л. Економикс: Принципы, проблемы и политика. – Т.1. – М.: Республика, 1992.
2. Самуэльсон Пол Э., Нордхаус Вильям Д. Экономика: 16-е изд.: М.: Вильямс, 2003.
3. Стиглиц Дж. Ю. Экономика государственного сектора. – М.: Изд-во МГУ: ИНФРА-М, 1997.
4. Сломан Дж. Економикс. 5-е изд. – СПб.: Питер, 2005.

Стаття надійшла до редколегії 14.02.13

Отрошко А.В., канд. екон. наук, доц.
КНУ імені Тараса Шевченка, Київ

**К ВОПРОСУ ОБ ЭКОНОМИЧЕСКИХ ФУНКЦИЯХ ГОСУДАРСТВА
В СОВРЕМЕННОЙ РЫНОЧНОЙ ЭКОНОМИКЕ**

Рассмотрены вопросы экономических функций государства в современной рыночной экономике. Обоснована необходимость включения в их перечень технического регулирования.

Ключевые слова: несостоятельность рынка, патернализм, неполная информация, техническое регулирование.

Otroshko O.V., PhD, Associate Professor
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv

ON THE ECONOMIC FUNCTIONS STATE IN THE MODERN MARKET ECONOMY

The article deals with problems of economic functions of the state in the conditions of market economy. It is founded that there is the necessity of introducing the technical regulation into the list of these functions.

Keywords: market failure, paternalism, incomplete information, technical regulation.